

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. Żurawia 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69
ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telefon dyżurny: 21-34-34
Telex: 816-436

BS/25/10/90

ŹRÓDŁA OBAW I NADZIEI POLAKÓW U PROGU 1990 ROKU

Relacja ze spontanicznych wypowiedzi
respondentów CBOS

Warszawa, luty 1990 r.

W listopadzie ubiegłego roku w społeczeństwie przeważało przekonanie, że 1990 rok będzie znacznie lepszy i spokojniejszy niż lata poprzednie¹ /tak wysokiego poziomu optymizmu jak wówczas nie zarejestrowano od 1985 roku/. Nadziejom społecznym, wiązanych ze zmienioną sytuacją polityczną, towarzyszyły jednak znaczne obawy i lęk o sytuację materialną rodzin. W styczniu br.² obawy te nasiliły się - prawie powszechnie uważano, że poziom życia w tym roku obniży się. Wyraźnie wzrosła liczba respondentów żyjących w poczuciu niepewności i przewidująca społeczne napięcia. Zdecydowanie częściej niż w końcu ubiegłego roku patrzono w przyszłość jedynie z obawami, rzadziej z nadzieją.

W komunikacie podjęto próbę ustalenia rejestru³ spraw i problemów, które u prognozy 1990 roku zadecydowały o społecznych nastrojach, stając się przyczyną zarówno niepokojów, jak i zadowolenia Polaków.

1. Czego obawiamy się w roku 1990?

W społecznej świadomości pierwsze tygodnie 1990 roku kojarzą się przede wszystkim z wysokimi podwyżkami cen, a w ich konsekwencji pogorszeniem ~~nie~~ sytuacji materialnej polskich rodzin. Najczęstszym /62% wskazań/ powodem osobistych obaw są warunki życia /zestawienie 1/. Wielu respondentów uważa, że grozi im nędza i głód, nie będzie im starczać pieniędzy nawet na jedzenie. Rzadziej osobisty niepokój wzbudzają niskie zarobki czy złe zaopatrzenie rynku.

---

¹ Zob. "Jaki będzie 1990 rok dla kraju i świata". Komunikat z badań, grudzień 1989 r.

² Zob. "Nastroje społeczne w styczniu 1990 roku". Komunikat z badań, styczeń 1990 r.

³ Opracowano go na podstawie odpowiedzi respondentów /przykłady w aneksie/ na pytania otwarte dotyczące tych kwestii, zawarte w sondażu "Aktualne problemy i wydarzenia /1/", przeprowadzonego w dniach 13-15 stycznia 1990 roku na 1486-osobowej ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie udziałowej ludności.

Zestawienie 1 /dane w %/

NAJWAŻNIEJSZE PRZYCZYNY OSOBISTYCH OBAW POLAKÓW

<u>1. Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa</u>	<u>62,0⁴</u>
- drożyzna, galopada cen, podwyżki	32,0
- bieda, głód, nędza, brak pieniędzy na jedzenie, utrzymanie rodziny	19,7
- spadek poziomu życia, pogarszanie się sytuacji materialnej	16,9
- niskie płace, zarobki, zamrożenie płac	3,2
- kłopoty rynkowe, brak towarów, złe zaopatrzenie, kolejki	2,9
<u>2. Sytuacja gospodarcza kraju</u>	<u>31,8</u>
- bezrobocie, likwidacja zakładu pracy	11,5
- niepowodzenie programu Balcerowicza i obawy z nim związane	5,6
- pogorszenie <u>się</u> sytuacji kraju, załamanie się gospodarki, regres gospodarczy	5,1
- upadek rolnictwa, nieopłacalność produkcji rolnej ⁵	4,9
- inflacja, spadek wartości złotówki	4,8
<u>3. Sytuacja polityczna</u>	<u>26,3</u>
- strajki, niepokoje, obawy o to, że społeczeństwo nie wytrzyma kosztów wprowadzenia programu Balcerowicza	18,6
- rewolucja, wojna domowa, walki bratobójcze, podobna sytuacja jak w Rumunii	4,8
- brak zrozumienia społeczeństwa dla konieczności realizacji programu, zrozumienia dla działań rządu	1,1
- upadek rządu Mazowieckiego, koniec rządów "Solidarności"	1,1

⁴ Wskazania na kategorie ogólne nie są sumą procentów poszczególnych przyczyn.

⁵ Wśród producentów żywności na tego typu obawy wskazuje 30,9%.

<u>4. Życie społeczne, osobiste, sytuacja rodzinna</u>	<u>7,6</u>
- choroby, wypadki, śmierć	2,6
- niepewność jutra, brak stabilizacji	1,5
- brak poczucia bezpieczeństwa, obawy przed kradzieżami, wypuszczenie więźniów, amnestia	1,1
<u>5. Sytuacja międzynarodowa</u>	<u>2,4</u>
- wojna, pogorszenie sytuacji międzynarodowej, wzrost zbrojeń	1,1
- zjednoczenie Niemiec	1,0

Dla 31,8% ankietowanych źródłem obaw jest sytuacja gospodarcza kraju, w tym zwłaszcza groźba bezrobocia i możliwość likwidacji zakładu pracy. Znacznie rzadziej wynikają one z możliwości niepowodzenia rządowego programu i regresu gospodarczego kraju, stanu polskiego rolnictwa, doprowadzenia do nieopłacalności produkcji rolnej, czego konsekwencją może być brak żywności na rynku lub jeszcze wyższe jej ceny. Obawiano się także inflacji i dalszego spadku wartości złotówki.

Zaniepokojenie badanych budzi także sytuacja polityczna kraju /26,3%. Niewykluczone są strajki, zwłaszcza w przypadku, gdy koszty związane z wprowadzaniem w życie programu Balcerowicza okażą się zbyt duże, nie do wytrzymania. Może nawet dojść do rewolucji, wojny domowej, sytuacji podobnej jak w Rumunii. Nieliczni respondenci jako powód swoich obaw podają możliwość upadku rządu Mazowieckiego czy też brak społecznego zrozumienia dla jego działań.

Zdecydowanie rzadziej upatrywano zagrożenia w osobistej sytuacji rodzinnej, czy życiu społecznym /7,6% wskazań/, a także w pogarszającej się sytuacji międzynarodowej /2,4%/.

Mozna zatem powiedzieć, że w pierwszym miesiącu 1990 roku obawy Polaków koncentrują się głównie wokół spraw związanych z ich materialnym położeniem. Poziom społecznych obaw jest bardzo wysoki - tylko znikomy procent badanych /1,7%/ twierdzi, że niczego się nie obawia - "co ma być, to będzie". W listopadzie ubiegłego roku takiego zdania było około 5% respondentów.

W ciągu niespełna dwóch miesięcy poziom społecznych obaw znacznie wzrósł /tab. 1/. Obecnie na materialne warunki życia i sytuację gospodarczą jako ich przyczyny wskazuje odpowiednio około 16 i 18% więcej ankietowanych.

Tabela 1

w procentach

Przyczyny osobistych obaw	I '90	XI '89
Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa	62,0	45,5
Sytuacja gospodarcza	31,8	13,9
Sytuacja polityczna	26,3	22,8
Życie społeczne, rodzinne, osobiste	7,6	6,7
Sytuacja międzynarodowa	2,4	6,4

W listopadzie ub.r., podobnie jak obecnie, respondenci przewidywali, że w 1990 roku źródłem obaw będą przede wszystkim materialne warunki życia. Na drugim miejscu wymieniali problemy związane z sytuacją polityczną kraju, a w dalszej kolejności z sytuacją gospodarczą. Obecnie, obawy częściej są związane z gospodarką kraju niż wydarzeniami politycznymi.

2. Co nas w życiu codziennym oburza i denerwuje?

Odpowiedzi na kolejne pytanie sondażu: *Co, Pana(i) zdaniem, ludzi obecnie najbardziej oburza i denerwuje?* potwierdzają przedstawioną hierarchię przyczyn osobistych obaw respondentów. To, czego się najbardziej obawiają w 1990 roku, jest, ich zdaniem, jednocześnie najczęściej powodem zdenerwowania ludzi. Społeczne niezadowolenie zdecydowana większość badanych uzasadnia trudnymi warunkami życia /78,9%/, w tym przede wszystkim drożyzną, galopującymi cenami /zestawienie 2/. Za kłopotliwe uznają także codzienne zakupy, brak towarów, złe zaopatrzenie rynku.

Społeczne oburzenie może także wywoływać obecna sytuacja gospodarcza kraju /23,3%/. Wskazania procentowe na poszczególne powody

w obrębie tej grupy przyczyn wskazują, że wszystkie są prawie równie ważne - zarówno błędna polityka rządu wobec rolnictwa, brak stabilizacji gospodarczej, jak i odejście rządu od kontroli cen itd.

Mniejszy niepokój budzi sytuacja polityczna /18%/. Zwracano tu uwagę zarówno na działania osób ze starej ekipy, blokujące podejmowane obecnie decyzje, jak i na opieszałość rządu T.Mazowieckiego i niedotrzymywanie przez ten rząd obietnic.

Zdaniem badanych, ludzi w Polsce denerwuje również życie społeczne, osobiste, sytuacja rodzinna /5,8%/, a zwłaszcza to, że niczego nie można zaplanować, żyje się w poczuciu niepewności jutra.

Zestawienie 2 /dane w %/

NAJWAŻNIEJSZE PRZYCZYNY SPOŁECZNEGO NIEZADOWOLENIA

<u>1. Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa</u>	<u>78,9</u>
- drożyzna, galopada cen, podwyżki	72,7
- kłopoty rynkowe, brak towarów, złe zaopatrzenie, kolejki	11,9
- niskie płace, zarobki, zamrożenie płac	4,4
- spadek poziomu życia, pogarszanie się sytuacji materialnej	3,0
- zbyt wysokie opłaty za mieszkania, wysokie czynsze	2,6
<u>2. Sytuacja gospodarcza kraju</u>	<u>23,3</u>
- błędna polityka wobec rolnictwa, zbyt wysokie ceny środków produkcji, nieopłacalność produkcji ⁶	5,1
- brak stabilizacji gospodarczej kraju	4,0
- brak kontroli rządu nad cenami, zbyt duża liberalizacja polityki cenowej, nieprzygotowanie gospodarki do wolnych cen - dyktat monopolistów	3,9

⁶ Wśród producentów żywności na tego typu przyczyny wskazuje 24,7%.

- inflacja, spadek wartości złotówki	3,6
- zbytnie bogacenie się sfery prywatnej, spółek, pośrednictwo w handlu	3,0
<u>3. Sytuacja polityczna</u>	<u>18,0</u>
- utrzymywanie się części starej ekipy u władzy, blokowanie decyzji, działań rządu	3,6
- brak konsekwencji w działaniach rządu, opieszałość rządu, ogólnie krytyczne uwagi o pracy rządu	3,1
- niedotrzymanie obietnic poprawy sytuacji kraju, brak symptomów poprawy	2,6
<u>4. Życie społeczne, osobiste, sytuacja rodzinna</u>	<u>5,8</u>
- niepewność jutra, niemożliwość zaplanowania czegokolwiek	3,4
- niewłaściwe stosunki międzyludzkie, niechęć, upadek norm, wszechwładność pieniądza	1,2
- brak poczucia bezpieczeństwa, wypuszczenie więźniów, amnestia	0,7

O przyczyny niezadowolenia i oburzenia pytaliśmy także w marcu 1986 roku /bezpośrednio po wprowadzonej przez rząd Z.Messnera podwyżce cen/. Wówczas, tak jak i obecnie, głównym powodem niezadowolenia /mimo innego wymiaru przyczyn oburzenia - wówczas osobistego, teraz społecznego/ były warunki materialne społeczeństwa /tab. 2/. Forma pytania zapewne zadecydowała o tym, że respondenci wówczas kilkakrotnie częściej wskazywali na sprawy związane z życiem społecznym, osobistym i rodzinnym.

Tabela 2

w procentach

Przyczyny niezadowolenia, oburzenia	Wymiar społeczny	Wymiar osobisty
	I '90	III '86
Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa	78,9	59,5
Sytuacja gospodarcza	23,3	21,0
Sytuacja polityczna	18,0	29,2
Życie społeczne, rodzinne, osobiste	5,8	31,6

Cztery lata temu, odwrotnie niż w styczniu, większe niezadowolenie budziła sytuacja polityczna niż gospodarcza kraju. Można zatem sądzić, że o ile problemy polityczne (dotyczące wówczas głównie biurokracji, bezduszności, braku kompetencji urzędników i osób zajmujących kierownicze stanowiska/ zostały w ciągu tych lat już częściowo rozwiązane, o tyle sprawy dotyczące położenia materialnego społeczeństwa nie /choć zdecydowanie rządziej zwraca się obecnie uwagę na złe zaopatrzenie rynku, to wysokość cen jest jeszcze bardziej bulwersująca/.

3. Co jest powodem społecznych napięć i niepokojów?

U progu 1990 roku większość badanych żyje w poczuciu napięcia. Wyniki sondaży przeprowadzonych od powołania rządu Mazowieckiego do końca ubiegłego roku wskazywały na ciągły wzrost optymizmu, poczucia bezpieczeństwa i spokoju, natomiast wyniki styczniowe - na ich spadek do poziomu z lipca '89 /tab. 3/.

Tabela 3

Pytanie	w procentach			
	Respondenci według terminów badań			
	I '90	XI '89	IX '89	VII '89
<i>Czy, Pana(i) zdaniem, w społeczeństwie naszym odczuwa się obecnie spokój i odprężenie, czy też raczej niepokój i napięcie?</i>				
Całkowity spokój	0,7	2,5	1,5	0,1
Raczej spokój	6,5	21,2	13,0	7,3
Pewne napięcie	59,2	47,3	48,8	51,3
Bardzo duże napięcie	24,4	8,4	25,3	31,8
Trudno powiedzieć	9,0	20,4	10,9	9,4

Nadal za bezpośrednią przyczynę społecznych niepokojów uważa się sytuację materialną społeczeństwa, a więc to, czego badani najbardziej się obawiają i to, co ich najbardziej oburza. Co drugi motywuje napięcia społeczne pogarszającymi się warunkami życia, a zwłaszcza wzrostem cen /zestawienie 3/.

Zestawienie 3 /dane w %; N=1358)

NAJWAŻNIEJSZE PRZYCZYNY SPOŁECZNYCH NAPIĘĆ

<u>1. Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa</u>	<u>51,6</u>
- wzrost cen, wzrost kosztów utrzymania, galopada cen	32,4
- pauperyzacja społeczeństwa, pogarszanie się warunków życia, zagrożenie bytu, przerzucenie na społeczeństwo skutków kryzysu	20,3
- kłopoty z zaopatrzeniem, braki rynkowe, kolejki	5,7
- niskie płace, renty, konieczność dorabiania	5,5
<u>2. Życie społeczne, osobiste, sytuacja rodzinna</u>	<u>29,3</u>
- brak perspektyw, niepewność jutra, obawy, co będzie dalej	22,1
- trudności życia codziennego, zmęczenie społeczeństwa	5,0
<u>3. Sytuacja gospodarcza</u>	<u>26,1</u>
- bezrobocie, likwidacja przedsiębiorstw	8,8
- zły stan gospodarki, zadłużenie, obawy o regres gospodarczy	8,3
- zastrzeżenia dotyczące polityki gospodarczej rządu	2,9
- przerażenie ogromem zmian gospodarczych	2,8
<u>4. Sytuacja polityczna</u>	<u>10,5</u>
- przerażenie ogromem zmian politycznych	3,3
- niepokoje społeczne, strajki	2,5
- nieufność wobec rządu Mazowieckiego	1,3
<u>5. Sytuacja międzynarodowa</u>	<u>1,1</u>
- napięcia w krajach socjalistycznych	0,7
- groźba wybuchu wojny	0,4

Powodem napięć w społeczeństwie jest również sytuacja społeczna, rodzinna /29,3%/, a zwłaszcza niepewność jutra /to druga po wzroście cen, istotna przyczyna niepokoju/. Poczucie braku jasnych perspektyw, niemożność zaplanowania czegokolwiek jest zapewne pochodną wcześniej formułowanych obaw i przyczyn społecznego oburzenia.

Nieco rzadziej uzasadniano niepokój sytuacją gospodarczą /26,1%/, rzadko - sytuacją polityczną kraju /10,5%/.

W porównaniu z rokiem ubiegłym /tab. 4/ hierarchia przyczyn społecznych napięć uległa niewielkim zmianom. Wtedy częściej motywowano je sytuacją polityczną niż gospodarczą kraju. Jednak za najważniejszy powód uznawano - podobnie jak obecnie - materialne warunki życia (niepokoiły badanych podwyżki cen kojarzone z sierpniowym urynkowaniem, dziś - z realizacją planu Balcerowicza). Zdecydowanie częściej w zeszłym roku narzekano na zaopatrzenie, braki towarów, kolejki.

Tabela 4

w procentach

Przyczyny społecznych napięć	Respondenci według terminów badań		
	I '90	IX '89	VII '89
Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa	51,6	53,3	52,8
Życie społeczne, rodzinne, osobiste	29,3	30,0	32,3
Sytuacja gospodarcza	26,1	13,8	16,6
Sytuacja polityczna	10,5	15,2	18,9
Sytuacja międzynarodowa	1,1	0,1	0,3

4. Co nas cieszy, pozwala żyć w poczuciu spokoju i odprężenia?

Niewielkie, zdaniem badanych, poczucie spokoju w społeczeństwie jest przede wszystkim wynikiem zmian zachodzących w życiu politycznym naszego kraju /4,7%; zestawienie 4/. Znikome odsetki respondentów podają przyczyny pozapolityczne.

Zestawienie 4 (dane w %; N=1358)

NAJWAŻNIEJSZE PRZYCZYNY SPOKOJU SPOŁECZNEGO

<u>1. Sytuacja polityczna</u>	<u>4,7</u>
- spokój społeczny, normalizacja sytuacji politycznej	2,2
- zaufanie, poparcie rządu	1,5
- zadowolenie z przejęcia władzy przez "Solidarność"	1,4
<u>2. Sytuacja gospodarcza</u>	<u>0,7</u>
<u>3. Życie społeczne, osobiste, sytuacja rodzinna</u>	<u>0,4</u>
<u>4. Sytuacja międzynarodowa</u>	<u>0,1</u>
<u>5. Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa</u>	<u>0,1</u>

W listopadzie 1989 roku zdecydowanie więcej osób /10,7%/ niż obecnie upatrywało przyczyny spokoju społecznego w sytuacji politycznej kraju. Wynikało to wówczas przede wszystkim z nadziei wiązanych z powołaniem rządu T. Mazowieckiego, panującym spokojem w kraju i poczuciem bezpieczeństwa.

U progu 1990 roku społeczeństwo niewiele ma powodów do zadowolenia. Na pytanie: *Co według Pana/i/ przysparza dzisiaj ludziom w Polsce najwięcej radości i zadowolenia?* co 4 badany odpowiedział, że nic nie sprzyja takim odczuciom. Najczęściej zadowolenie społeczne wzbudza sytuacja polityczna kraju /44,8%/, a zwłaszcza wolność, przestrzeganie praw obywatelskich, demokratyzacja życia politycznego (zestawienie 5).

Zdaniem ankietowanych, społeczeństwo polskie cieszy zmiana ekipy rządzącej, odsunięcie PZPR od władzy.

Zestawienie 5 /dane w %/

NAJWAŻNIEJSZE POWODY RADOŚCI, ZADOWOLENIA

<u>1. Sytuacja polityczna</u>	<u>44,8</u>
- wolność, rozszerzenie, przestrzeganie praw i swobód obywatelskich	15,3
- zmiana rządu, powołanie rządu aprobowanego przez społeczeństwo, zaufanie do rządu Mazowieckiego	10,8
- przegrana komunistów, odsunięcie PZPR od władzy, skreślenie w Konstytucji zapisu o przewodniej roli partii	7,7
- demokratyzacja życia, pluralizm polityczny, szacunek władz wobec społeczeństwa	7,3
<u>2. Życie społeczne, osobiste, sytuacja rodzinna</u>	<u>7,1</u>
- zadowolenie z życia rodzinnego	4,3
- dobre samopoczucie, zdrowie	1,8
- zadowolenie z życia osobistego, sukcesy w nauce, pracy	1,3
- życie towarzyskie, rozrywka, hobby	1,0
<u>3. Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa</u>	<u>3,6</u>
- radość z tanich zakupów	1,7
- podwyżki płac, rent, emerytur	0,7
<u>4. Sytuacja gospodarcza</u>	<u>1,6</u>
- stabilizowanie się sytuacji gospodarczej, program gospodarczy rządu	1,4
- urynkowanie gospodarki	0,1
<u>5. Sytuacja międzynarodowa</u>	<u>1,3</u>
- zmiany polityczne w Europie, krajach socjalistycznych	1,1
- pokój na świecie, brak zagrożenia wojną	0,3

Zdecydowanie rzadziej powodem do zadowolenia jest życie społeczne, rodzinne /7,1%/ czy sytuacja materialna /3,6%/.

Niewiele też radości dostarcza społeczeństwu rozwój sytuacji gospodarczej /1,6%/ i międzynarodowej /1,3%/.

Odmienne przedstawiała się hierarchia przyczyn osobistego zadowolenia w marcu 1986 roku /tab. 5/.

Tabela 5

w procentach

Powody do radości, zadowolenia w życiu	Wymiar społeczny	Wymiar osobisty
	I '90	III '86
Sytuacja polityczna	44,8	3,9
Życie społeczne, rodzinne, osobiste	7,1	75,7
Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa	3,6	12,4
Sytuacja gospodarcza	1,6	-
Nie ma powodów	25,3	10,2

Cztery lata temu powodów do radości nie miał jedynie co dziesiąty badany. Najwięcej dostarczało jej życie rodzinne, społeczne⁷. Zdecydowanie mniej niż obecnie było zadowolonych z sytuacji politycznej kraju, ale ona była wówczas jedną z ważniejszych przyczyn osobistego oburzenia.

* * *

Formułowane pod koniec 1989 roku obawy i niepokoje Polaków zostały potwierdzone w styczniu br. Żyjemy w poczuciu "społecznej gorączki" - wysokiego zagrożenia i niepokoju. Hierarchia przyczyn tego stanu /tab. 6/ pozwala wnioskować, że we wszystkich badanych przez nas wymiarach jest on wynikiem pogarszającej się sytuacji materialnej. Polacy koncentrują się obecnie wokół własnych problemów finansowych. Z przerażeniem patrzą na rosnące ceny. One są najczęstszą przyczyną zarówno osobistych obaw, jak i społecznego oburzenia i napięć. Zdaniem respondentów, społeczeństwu zagraża zasadnicze obniżenie poziomu życia czy wręcz nędza, głód.

⁷ Podobnie jak w przypadku przyczyn osobistego oburzenia zdecydowała zapewne o tym forma pytania.

Tabela 6

w procentach

Przyczyny	Wymiar osobisty	Wymiar społeczny			
	obawy	niezadowolenie, oburzenie	radość, zadowolenie	niepokój, napięcie	spokój, odprężenie
Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa	62,0(1) ^a	78,9(1)	3,6(3)	51,6(1)	0,1(4)
Sytuacja gospodarcza	31,8(2)	23,3(2)	1,6(4)	26,1(3)	0,7(2)
Sytuacja polityczna	26,3(3)	18,0(3)	44,8(1)	10,5(4)	4,7(1)
Życie społeczne, rodzinne, osobiste	7,6(4)	5,8(4)	7,1(2)	29,3(2)	0,4(3)
Sytuacja międzynarodowa	2,4(5)	-	1,3(5)	1,1(5)	0,1(4)

^a - w nawiasach podano rangę wymienionej przyczyny.

Zapas optymizmu, z jakim społeczeństwo wkraczało w nowy rok, uległ znacznemu zmniejszeniu. Niewielu badanych ma obecnie powody do radości. Ich zdaniem, społeczne zadowolenie mogą jedynie budzić zmiany zachodzące w życiu politycznym kraju, które rzadziej niż w roku ubiegłym są przyczyną niepokojów i napięć społecznych. Wiąże się to z powołaniem rządu T. Mazowieckiego i społeczną akceptacją jego dokonań. Polacy jednak konsekwentnie i tym razem od "swojej władzy" oczekują przede wszystkim skutecznych działań w sferze gospodarczej. Popierając wybraną przez siebie władzę, za rzecz naturalną uważają ciągły postęp w życiu politycznym. W tym więc sensie, usprawiedliwione wydaje się być przekonanie, że nawet znaczące dokonania polityczne nie będą mogły spełniać w dłuższym dystansie czasu roli kompensacyjnej w stosunku do gospodarczych niepowodzeń.

5. Spółeczno-demograficzne zróżnicowania przyczyn osobistych obaw i społecznych niepokojów i napięć⁸

/tab. 1-3 aneksu/

Nie pozwalają one jednoznacznie stwierdzić, która z wyodrębnionych grup żyje w poczuciu największego napięcia lub która z nich konsekwentnie wskazuje na określone przyczyny społecznego oburzenia i niepokojów. Generalnie można powiedzieć, że warunki życia, położenie materialne społeczeństwa jako przyczyny obaw, oburzenia, niepokojów /lub przynajmniej dwóch z tych odczuć/ częściej niż pozostali w wydzielonych grupach podawali respondenci z niższym wykształceniem, robotnicy niewykwalifikowani, oceniający swoją sytuację materialną jako złą, należący do związków skupionych w OPZZ;

- sytuację gospodarczą - ludzie w wieku 35-44 lata, mieszkańcy wsi, osoby z wyższym wykształceniem, członkowie związków skupionych w OPZZ;

- sytuację polityczną - mieszkańcy miast, respondenci z wyższym wykształceniem, inteligencja, członkowie "Solidarności";

- życie społeczne, osobiste, rodzinne - mieszkańcy miast, respondenci określający swoją sytuację materialną jako dobrą, należący do związków skupionych w OPZZ.

---

⁸ Wśród motywów nie uwzględniono sytuacji międzynarodowej z powodu niskich wskazań procentowych. Z podobnych powodów nie prezentujemy zróżnicowań przyczyn społecznego zadowolenia i spokoju.

ANEKS

Tabela 1

w procentach

Charakterystyka badanych	Przyczyny osobistych obaw respondentów:				
	warunki życia	sytuacja gospodarcza	sytuacja polityczna	życie społeczne	sytuacja międzynarodowa
<u>Wiek</u>					
Do 24	51,9	30,0	18,1	15,0	2,5
25-34	63,0	36,0	27,5	5,4	1,7
35-44	63,4	38,8	27,9	4,7	2,2
45-59	62,6	31,9	27,6	4,0	2,8
60 i więcej lat	64,3	20,9	26,0	13,2	2,9
<u>Miejsce zamieszkania</u>					
Wieś	62,3	35,2	23,1	7,3	2,9
Miasto	61,8	29,9	28,2	7,8	2,0
<u>Wykształcenie</u>					
Podstawowe	67,2	27,2	21,0	8,1	2,1
Zasadnicze zawodowe i niepełne średnie	59,1	37,0	24,9	8,5	2,6
Średnie	58,1	33,4	32,6	6,2	1,4
Wyższe	55,7	33,9	40,9	6,1	6,1
<u>Grupy społeczno-zawodowe</u>					
Inteligencja	51,7	35,0	46,7	6,7	6,7
Technicy	46,7	38,3	31,7	10,0	1,7
Pracownicy umysłowi	60,2	27,1	40,7	5,1	3,4
Pracownicy handlu i usług	69,3	31,4	28,5	3,6	1,5
Robotnicy wykwalifikowani	59,9	37,6	23,3	5,7	2,2
Robotnicy niewykwalifikowani	74,5	25,5	25,5	3,5	0,0
Rolnicy	59,3	50,9	19,6	7,0	2,3
Prywatna inicjatywa	56,4	53,8	15,4	5,1	2,6
Emeryci i renciści	67,4	14,3	25,2	13,5	2,6
Uczniowie i studenci	41,9	24,2	22,6	22,6	6,5
Niepracujący	64,1	19,6	22,8	7,6	2,2
<u>Ocena własnej sytuacji materialnej</u>					
Zła	70,9	29,1	19,4	7,8	1,6
Przeciętna	58,4	33,8	31,0	6,3	2,9
Dobra	54,0	30,5	25,1	12,8	2,1
<u>Przynależność do związków zawodowych</u>					
Należący do:					
- "Solidarności"	57,4	41,0	26,7	4,8	2,4
- OPZZ	64,0	36,8	29,8	7,9	1,8
Nie należący do żadnych	62,4	29,0	26,2	8,3	2,5

Tabela 2

w procentach

Charakterystyka badanych	Przyczyny społecznego niezadowolenia:			
	warunki życia	sytuacja gospodarcza	sytuacja polityczna	życie społeczne
<u>Wiek</u>				
Do 24	80,6	16,3	10,0	6,3
25-34	79,1	22,6	19,5	6,1
35-44	79,7	23,9	17,4	7,6
45-59	77,3	27,6	20,9	5,2
60 i więcej lat	78,5	22,5	17,7	4,2
<u>Miejsce zamieszkania</u>				
Wieś	78,0	27,3	14,0	5,5
Miasto	79,4	21,0	20,4	6,0
<u>Wykształcenie</u>				
Podstawowe	81,4	20,1	14,5	4,8
Zasadnicze zawodowe i niepełne				
średnie	77,4	25,4	17,7	5,7
Średnie	78,2	22,9	20,4	7,6
Wyższe	72,2	34,8	31,3	6,1
<u>Grupy społeczno-zawodowe</u>				
Inteligencja	60,0	40,0	35,0	5,0
Technicy	76,7	21,7	16,7	5,0
Pracownicy umysłowi	82,2	23,7	22,0	5,9
Pracownicy handlu i usług	83,2	19,7	19,0	8,8
Robotnicy wykwalifikowani	77,8	21,1	20,8	4,7
Robotnicy niewykwalifikowani	83,7	16,3	13,5	5,7
Rolnicy	75,7	37,9	13,6	4,7
Prywatna inicjatywa	84,6	25,6	12,8	7,7
Emeryci i renciści	80,0	19,6	18,3	3,9
Uczniowie i studenci	72,6	16,1	17,7	8,1
Niepracujący	83,7	12,0	13,0	9,8
<u>Ocena własnej sytuacji materialnej</u>				
Zła	79,8	23,4	19,2	4,8
Przeciętna	79,0	23,7	17,3	6,0
Dobra	75,4	21,4	17,6	7,5
<u>Przynależność do związków zawodowych</u>				
Należący do:				
- "Solidarności"	74,1	23,1	22,3	3,2
- OPZZ	78,1	19,3	21,9	7,0
Nie należący do żadnych	80,2	23,8	16,2	6,2

Tabela 3

w procentach

Charakterystyka badanych	Przyczyny społecznego niepokoju :				
	warunki życia	życie społeczne	sytuacja gospodarcza	sytuacja polityczna	sytuacja międzynarodowa
<u>Wiek</u>					
Do 24	47,5	29,5	23,0	9,4	0,0
25-34	52,4	35,1	24,9	12,6	1,3
35-44	53,1	26,5	31,9	8,8	0,8
45-59	49,8	29,6	28,0	10,1	1,3
60 i więcej lat	53,4	22,8	22,0	10,4	1,5
<u>Miejsce zamieszkania</u>					
Wieś	48,4	25,0	26,0	9,2	1,6
Miasto	53,4	31,8	26,3	11,3	0,8
<u>Wykształcenie</u>					
Podstawowe	51,4	27,8	20,4	7,2	0,5
Zasadnicze zawodowe i niepełne	54,3	27,0	27,8	8,9	1,6
średnie	48,9	33,5	31,7	15,7	1,5
Średnie	45,0	30,0	30,0	14,4	1,4
Wyższe	51,4	32,1	32,1	17,4	0,9
<u>Grupy społeczno-zawodowe</u>					
Inteligencja	52,5	33,9	30,5	13,6	1,7
Technicy	43,9	35,1	38,6	17,5	0,0
Pracownicy umysłowi	48,2	27,7	34,8	16,1	0,9
Pracownicy handlu i usług	50,8	36,7	26,6	9,4	3,1
Robotnicy wykwalifikowani	55,1	29,1	23,0	10,2	0,8
Robotnicy niewykwalifikowani	64,0	22,4	30,4	7,2	0,0
Rolnicy	46,9	26,0	25,5	8,3	1,6
Prywatna inicjatywa	47,4	50,0	15,8	10,5	2,6
Emeryci i renciści	56,1	25,5	23,0	10,7	1,5
Uczniowie i studenci	42,3	34,6	13,5	13,5	0,0
Niepracujący	47,6	30,5	20,7	6,1	0,0
<u>Ocena własnej sytuacji materialnej</u>					
Zła	55,9	30,6	26,4	9,7	0,4
Przeciętna	50,7	29,1	27,1	10,6	1,0
Dobra	44,9	26,1	21,0	12,5	3,4
<u>Przynależność do związków zawodowych</u>					
Należący do:					
- "Solidarności"	51,5	26,0	25,5	13,2	0,0
- OPZZ	53,7	38,0	31,5	12,0	0,0
Nie należący do żadnych	51,3	29,2	25,7	9,7	1,5

PRZYKŁADY WYPOWIEDZI BADANYCH DOTYCZĄCE OSOBISTYCH OBAW,
SPOŁECZNEGO NIEZADOWOLENIA, NAPIĘCIA ORAZ
SPOKOJU I ZADOWOLENIA

Przyczyny osobistych obaw Polaków

1. Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa¹ (obawiam się):

- wzrostu cen - nie kontrolowanej drożyzny artykułów spożywczych, przemysłowych, energii i czynszów (...);
- może nastąpić głód, ceny są za wysokie i ludzie mogą nie wytrzymać; boję się, że emerytura może nie wystarczyć mi na życie;
- nędzy, że nie będzie za co wyżywić rodziny, biegnącej galopem inflacji, zarabiać będziemy więcej, ale kupić za to będziemy mogli coraz mniej i to gorszej jakości towary;
- teraz będę musiała chodzić na państwowe zupy;
- zbyt wysokich skoków cen, że oprócz zabezpieczenia wyżywienia rodzina nie będzie mogła sobie pozwolić na nic więcej i że moje dzieci wakacje będą musiały spędzić w Warszawie;
- (...) czy zarobki starczą na utrzymanie domu, zakup opału;
- biedy, że nie dam sobie rady ze wszystkim (choruję, a to kosztuje).

2. Sytuacja gospodarcza kraju (obawiam się):

- dużego spadku produkcji, obniżki zarobków i ich wartości realnej;
- najbardziej ewentualnego rozwiązania (likwidacji - upadłości) mojego zakładu;
- (...) niemożności kupienia maszyn rolniczych z powodu ich wysokich cen - niskich cen skupu mleka, zboża, żywcia;
- najbardziej, że ze względu na wysokie ceny pasz, nie będę mógł hodowli zwierząt utrzymać na tak wysokim poziomie - chodzi o ilość hodowanych zwierząt;
- czy moja praca będzie opłacalna, czy wystarczy na opłaty, czy nie zbankrutuję, jak ludzie przestaną kupować;
- katastrofy gospodarki polskiej, całkowitego załamania, braku towarów, chociaż i tak już drogie.

¹ Niektóre z wypowiedzi ze względu na obszerną treść mogły być zakwalifikowane do więcej niż jednej kategorii.

3. Sytuacja polityczna (obawiam się):

- niezadowolenia ludzi, że plan Balcerowicza nie uda się, strajków, stanu wojennego;
- niecierpliwości ludzi, niezrozumienia rządu i planu Balcerowicza oraz żądań OPZZ i wynikających stąd strajków;
- aby żadna siła polityczna nie wyprowadziła ludzi na ulicę i nie skierowała ich działania przeciwko władzy;
- zaburzeń społecznych (demonstracji bezrobotnych, ludzi żyjących w skrajnej biedzie);
- zamieszek w kraju, tego, że program proponowany nie sprawdzi się, a doprowadzi do ruiny;
- że zaczną się niepokoje w zakładach i ludzie wyjdą na ulicę, że sklepy będą pełne, ale niewiele ludzi stać będzie na kupno czegokolwiek, że ceny ciągle będą szły w górę;
- jeżeli wszystkie ceny będą tak windowane jak obecnie, to obawiam się, że ludzie mogą tego nie wytrzymać, a co się wtedy stanie - to tylko jeden Bóg może przewidzieć; przecież jest to samowola, a nie wolne ceny;
- tego, że biedni biednieją, a bogaci się bogacą; dużo ludzi zostanie bez pracy i środków do życia;
- żeby nie było tego, co w Rumunii.

4. Życie społeczne, osobiste, rodzinne (obawiam się):

- jestem chory i boję się śmierci;
- (...) nienawiści wśród ludzi, włamań;
- czy dojdzie do mojego wyjazdu do RFN, wszystko tak zdrożało, że nie wiem, czy starczy pieniędzy na opłacenie podróży?;
- jestem na pierwszym roku studiów i boję się obłania egzaminów.

5. Sytuacja międzynarodowa (obawiam się):

- zjednoczenia dwóch państw niemieckich i tego, że będzie to bardzo silne państwo i mogą nam zagrozić;
- wzrostu potęgi Niemiec (zjednoczonych), (...) zwrócenia się Niemiec do Polski z pretensjami o powrót do granic sprzed I wojny światowej.

Przyczyny społecznego niezadowolenia

1. Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa:

- ciągłe podwyżki cen żywności, mieszkań, elektryczności;
- niskie płace i zatrzymywanie ich, kolejki, brak w sklepach wszystkiego, co niezbędne, stosunki w pracy;
- chaotyczny i nie kontrolowany wzrost cen, bałagan na poczcie i w komunikacji, arogancja urzędników;
- bardzo, bardzo wysokie ceny zmieniające się z dnia na dzień oraz brak towarów mimo bardzo wysokich cen; że żyje się coraz biedniej;
- zmieniające się na coraz wyższe ceny, brak pieniędzy, trudne warunki życia; całe życie kłopoty, a kiedy będzie dobrze, już nie doczekam;
- brak mieszkań, niemożność kupienia mebli i wyposażenia mieszkania, trudności w zakupie oraz wysokie ceny produktów spożywczych dla dzieci.

2. Sytuacja gospodarcza kraju:

- brak pomocy ze strony rządu dla rolnictwa, zwłaszcza indywidualnego;
- najbardziej denerwuje mnie to, że w telewizji mówią o tym, jak chce zagłodzić miasto, a przecież miasto ustala ceny na środki produkcji rolnej - chłop też chce żyć;
- brak jakiegokolwiek panowania nad cenami; to skandal, żeby traktor kosztował teraz 50 mln zł, przedsiębiorstwa robią teraz co chcą, dla przedsiębiorstw Polska jest teraz kawałkiem sukna i ten lepszy, kto z niego utarga największy kawałek;
- że sklepy są puste (co robią fabryki?); że ceny z dnia na dzień skaczą kilkakrotnie; że rząd nic nie robi, żeby skrócić samowolę cenową; nikt nie zajmuje się rolnictwem; że pieniądź jest nic niewart;
- (...) podwyższone oprocentowanie kredytów w banku.

3. Sytuacja polityczna:

- biurokracja, niepociągnięcie do odpowiedzialności winnych za obecny kryzys, pozostawienie na szczeblu regionalnym ludzi, którzy uczestniczyli w poprzednim aparacie władzy;
- gadatliwość rządu, jego niekonsekwencja w działaniu;

- ludzie, którzy przedtem rządili, chcą zmienić partię PZPR na inną, demokratyczną. Znając ich zasady - zatwardziały "beton" komunistyczny - ludzie ich nie cierpią i nie mogą na nich patrzeć;

- (...) niby wsadzili Mazowieckiego, a partia dalej rządzi; anarchia cenowa, co robi minister rynku?;

- na dole PZPR troszkę rządzi i zajmuje budynki;

- (...) mimo wspaniałego rządu pozostał ogromny bałagan.

4. Życie społeczne, osobiste, sytuacja rodzinna:

- (...) wzajemny nieprzyjazny stosunek ludzi do siebie;

- to, że ludziom poprzez ceny odebrano wszystko, co mogło ich cieszyć, np.: dobre jedzenie, palenie, wycieczki, organizowanie przyjęć, teatry, podróże;

- ta amnestia, bo coraz więcej chuligaństwa;

- znieczulica, nikogo nikt nie obchodzi;

- niepewność jutra, stałe podwyżki, brak taniej żywności.

Przyczyny społecznych napięć

1. Warunki życia, położenie materialne społeczeństwa:

- ludzie z oburzeniem i strachem mówią tylko o wysokich cenach;

- z podwyżek cen i obniżającej się stopy życiowej;

- niskie płace, stałe podwyżki cen, spadek dochodu osobistego ludności (...);

- ciężko jest z zaopatrzeniem, towar trzeba wybiegać, wyszukać, przeliczać, brakuje czasu;

- z tego, że ludzie nie wiedzą, z jaką gotówką trzeba będzie jutro iść do sklepu, żeby kupić coś do jedzenia;

- spadek stopy życiowej.

2. Życie społeczne, osobiste, sytuacja rodzinna:

- nikt nie jest pewny jutra, każdy myśli, z czego będzie utrzymywał rodzinę, wielu ludzi obawia się zamieszek;

- z braku pewności jutra, konieczność życia z dnia na dzień, niemożność jakichkolwiek planów ze względu na kłopoty finansowe;
- z troski o rodzinę;
- ludzie stali się nerwowi, nie są czuli na krzywdę innych, stali się sobkami;
- wzrost przestępstw, anarchii;
- brakiem wiary w przyszłość.

3. Sytuacja gospodarcza kraju:

- brak ustabilizowanej gospodarki i działania;
- inflacja zbyt duża, plan rządowy nie jest jasny dla ludzi;
- (...) bierze się to z realizacji planów uzdrowienia gospodarki;
- obawy o materialną stronę życia, wiele ludzi jest zagrożonych zwolnieniami, brak wyboru pracy, z czego utrzymać rodzinę?;
- (...) redukcja w zakładach pracy i niepokój o miejsce pracy;
- u rolników narasta oburzenie, że znowu władza nie dostrzega ich problemów i potrzeb; szczególnie lekceważy się to, że produkcja przestanie być opłacalna;
- niestabilność rynku pracy, możliwość bankrutowania przedsiębiorstw państwowych.

4. Sytuacja polityczna kraju:

- ludzie czują wstęt do rządu, brak pieniędzy, kolejki w sklepach;
- czy wytrzymamy, czy nie poleje się krew?;
- ludzie zaczynają strajkować, bo nie mają pieniędzy;
- właściwie z obojętności rządu do całego świata;
- niepewność układu sił politycznych w naszym kraju;
- nienawiść do tych, co rządzą, bo nadal ci sami ludzie na dole rządzą, za duża administracja.

5. Sytuacja międzynarodowa:

- sytuacja polityczna w NRD i ZSRR może niekorzystnie wpłynąć na naszą sytuację polityczną (Polski);
- (...) z sąsiedztwa z Niemcami.

Przyczyny spokoju społecznego:

- normalizacja sytuacji politycznej, plany reformy, nowy rząd;
- mamy wolną ojczyznę, narody chcą nam pomóc, rząd robi wszystko, by postawić kraj na nogi, to ludzie czują;
- zaufanie do rządu, który wypełnia obietnice;
- uzyskane swobody polityczne;
- teraz człowiek czuje się jak "we własnym domu", niczego się nie boi, nie tak, jak za komunistów;
- ludzie już mają dość strajków, a przecież mają swój rząd, to muszą go popierać i czekać na poprawę;
- opanowana fala strajków, rząd solidarnościowy, ludzie nie strajkują;
- na razie ludzie cierpliwie czekają, bo wiedzą, że to ich rząd. Jeden drugiego nie obawia się jak dawniej, szczególnie w dyskusjach;
- nie ma już strajków, blokowania dróg przez rolników; rząd robi, co może, aby przezwyciężyć wszystkie trudności kraju.

Powody radości, zadowolenia

1. Sytuacja polityczna kraju:

- zlikwidowanie kierowniczej roli partii, wprowadzenie do naszego życia demokracji;
- zmiana ustroju, że Wałęsa "osoba prywatna" jest dzisiaj znany całemu światu, że Solidarność odzyskała znaczenie;
- wolność, perspektywa przyszłości, zmiana nazwy państwa, powrót prawdziwego godła państwowego;
- wolność dla Kościoła i ludzi, księża mogą przemawiać w telewizji; mamy nowy rząd, który wybraliśmy sami, wolność słowa i wyznania;
- nasz rząd nie jest komunistyczny;
- spontaniczne poparcie społeczeństwa dla premiera Mazowieckiego, pomimo wielkich trudności ludzie wierzą w pomyślną realizację planów rządu;
- obalenie komuny, ludność nie jest zmuszana do zapisywania się do partii;
- że Polska była pierwszym krajem, który wyrwał się z jarzma komunizmu;
- same zmiany i nadzieja, poprawi się na lepsze. Rządy Mazowieckiego mogą przyczynić się do poprawy zadowolenia ludzi;

- upadek komuny, nie tylko u nas, zwycięstwo w wyborach, powrót demokracji, z zamiaru zniesienia cenzury;

- wolność, swoboda, że nie są ludzie prześladowani za wiarę i poglądy;

- że w środkach masowego przekazu nie ma fałszu, obłudy i zakłamania, że w sprawach Polski decyduje nie Moskwa, ale sami Polacy.

2. Życie społeczne, osobiste, sytuacja rodzinna:

- zdrowie, dobre dzieci, rodzina;

- jeśli ktoś dobrze wychował dzieci, teraz jest spokojny, tzn. jak mają szkołę skończoną i zawód;

- nie ma takiej rzeczy, może jedynie życie rodzinne;

- życie rodzinne i osobiste;

- chyba tylko życie domowe, wiara w Solidarność, że jakoś to będzie.

3. Sytuacja gospodarcza kraju:

- spadek kursu dolara, perspektywy na przyszłość;

- to, że jest nadzieja na zmianę, ekonomiczną poprawę gospodarki;

- wprowadzenie urynkowienia w kraju.

4. Inne:

- duże zarobki;

- ogólne zmiany (...) w Europie związane z uniezależnieniem się od Związku Radzieckiego.